

# De cirkel is rond

Een mysterieus schilderij

*Franke Lok*

Begin jaren tweeduizend kreeg ik bij Tolerant een mail van Peter Hamer, mederedacteur van dit blad, met de vraag of we meer wisten van een schilderij waarvan hij een afbeelding meestuurdde. Het schilderij was er eentje van een hengst, drooggevallen, met een dorpje op de achtergrond. De vraag was ook of we wisten waar dat wel kon zijn. Ik zelf wist het ook niet, dus vroegen we het aan onze leden. En al spoedig kwam van diverse kanten dezelfde reactie: dat dorpje moest St.-Amands aan de Schelde zijn.

Het schilderij is van de hand van de Vlaming Arthur Haegbaert (1876–1942). Hij was vooral landschapsschilder en maakte meestal werken in een impressionistische stijl. Tijdens de Eerste Wereldoorlog verbleef hij te Middelburg, waar hij tot in 1921 verbleef alvorens naar België terug te keren. Zo bracht hij vele landschappen, dorps- en stadsgezichten in Zeeland in beeld. Terug in België ging hij in Knokke wonen.

Het schilderij, met St.-Amands op de achtergrond, toont een motorhengst op de linkeroever van de Schelde. Oude foto's zijn in zwart/wit en we stellen ons de schepen dan ook vaak voor als zwart of bruin geschilderd (teer!). Oude schilderijen uit die tijd laten echter zien dat schepen ook vaak in andere kleuren waren geverfd. Onder het luik met de groene kap moet een motor hebben gezeten want we zien geen giek of zeilen op het schip. Het is een *gedekt* schip, want je ziet ook het ruim niet. Typisch is dat er wel nog een mast op staat: die werd waarschijnlijk nog gebruikt bij laden en lossen. En ook de zwaarden hangen er nog aan: mogelijk werden die nog gebruikt om kort te kunnen zwaaien. Op het voordek, onder een groene kap, een lier die onder andere bij het ankeren kan zijn gebruikt.

Het schip is drooggevallen dus het moet laagwater zijn. Uit de afgekalfde oever blijkt dat dit een buitenbocht van de Schelde is. Links aan de overkant moet Mariekerke liggen, een dorpje dat op wandelafstand ligt van St.-Amands. Vroeger was er tussen St.-Amands en Mariekerke ook een eiland in de Schelde, niet op de prent zichtbaar. Het water tussen het eiland en Mariekerke werd het Ebdiep genoemd, aan de andere kant was dat het Scheer.

De plaats van het schip moet aan een bocht zijn: daar waar het Scheer overgaat in het Koningsrek. Die plek werd De Haak en ook wel De Sluis genoemd.

De Haak, met uitzicht op het Scheer en het Koningsrek en de twee dorpjes aan de oever is nog steeds een van de mooiste plekken aan de Schelde. Kunstenaars zoals schilders, dichters en schrijvers lieten zich er inspireren.

Bij dat schilderij zijn toch nog enige vragen.

Waarom lag die hengst juist daar? Over land kon je er niet geraken wegens de dichte begroeiing. Dus daar konden zo ook geen mosselen verkocht worden. Waarom ligt het schip niet aan de overkant, aan de steiger te Mariekerke?

En de platbodems die met mosselen naar België kwamen waren niet gedekt. Gewoon om praktische redenen: de lading werd gewoon in het ruim gestort en bij de verkoop in België er uit geschept. Handig. Maar dit schip is gedekt. Omslachtig om te laden en te lossen. Wat was daarvan de reden? Schepen, oorspronkelijk afkomstig van de Scheldewateren die uiteindelijk naar de kust uitweken werden wel vaak gedekt.

## Het huis bij de schoren, een boek van Richard Dewachter

Enkele jaren later. Met een aantal schepen wordt weer de tocht gemaakt naar Baasrode om er deel te nemen aan de jaarlijkse Scheldefeesten, het derde weekend van september. Op de rommelmarkt zie ik een oud boekje met de titel *Het huis bij de schoren*. Schoren: dialectisch voor schorren zoals in het Verdrongen Land van Saeftinghe? Ik blader de vergeelde bladzijden door en zie dat het toch rond de Schelde moet zijn dat het verhaal zich afspeelt en koop het dan maar. Het boekje heeft eerst een paar jaar met mijn schip meegevaren eer ik er toe kwam om het eens te lezen. En: dat was een openbaring. Het verhaal gaat over vissers aan de Schelde in de periode zo ongeveer van de eeuwwisseling 1800 – 1900 tot en met de Tweede Wereldoorlog. De naam van het dorpje waar die



vissers wonen wordt niet vermeld maar het moet wel Mariekerke zijn want dat is de enige plaats die niet met name genoemd wordt en alle omliggende gemeentes wél.

De auteur is Richard De Wachter (1897–1975) die onder andere volksromans publiceerde die zich afspelen op en rond de Schelde. *Het huis bij de schoren* verscheen in 1946 (met zelfs een herdruk in 1972). Een beperkte oplage van 500 genummerde exemplaren, allen gehandtekend door de auteur. Uit de inleiding van wel 22 bladzijden waarin hij bejubeld wordt citeren we:

*Het is Dewachter stilaan gelukt door te dringen in het echte leven en het gemoed van de riviervissers met hun eigen doch beeldend jargon. Dewachter is er niet enkel in geslaagd als kameraad te praten met Toeter, de veerman aan de Durme, en Pieter de veerman van Mariekerke, die nog roeien met de riemen. Hij is kunnen doordringen in de levenswijze van de Scheldevisser, zowel in gribussen (onooglijke vervallen hutten) als in hun doening op de visvangst zelf. Die kennis en die ervaringen zullen de ruggengraat vormen van zijn literair werk.*

*Door het invoeren van de mensen van Klein-Brabant en van de vissers van de Schelde in onze letterkunde heeft hij het cultuurbeeld van een volk een gestalte gegeven.*

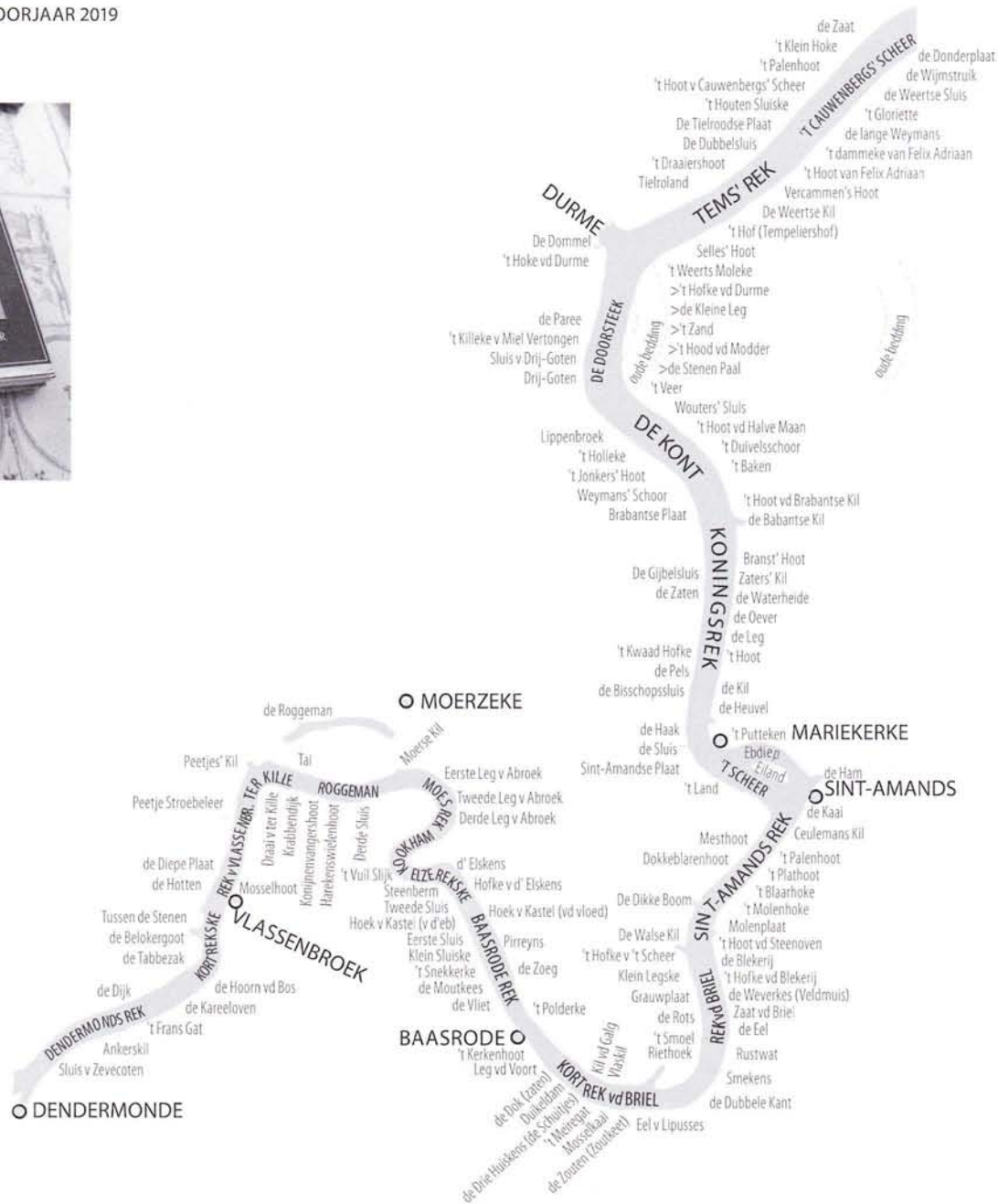
*Uit zijn gedicht Levensherfst:*

Ik heb mijn Schelde lief en 't water  
 waarop ik zo vaak mocht spelevaren  
 en thans verklontert, zoveel later,  
 dit alles in een stil verjaren

Er zijn nog andere titels zoals *Toeter de veerman* en *De gribus aan de schoor* die over het leven aan en rond de Schelde verhalen. Ze geven een goed idee van hoe men er destijds woonde en werkte, zeker de moeite waard om te lezen!

*Het huis bij de schoren* is dus het verhaal van vissers uit Mariekerke. En, je moet het geduldig lezen want het is niet in die flitsende stijl van vandaag zoals je die in hedendaagse romans tegenkomt, in films of in interviews op radio en televisie. En daarbij: er komen nogal wat dialectische woorden in voor die aan de Schelde werden gebruikt.

't Oot	het hoofd
(leeg)schodderen	kuitschieten
naar beneden gaan	stroomafwaarts, zelfs tot het Verdrongen Land van Saeftinghe gaan vissen
benedenvissers	die vertrokken op maandag en waren op vrijdag of zaterdag terug. Ze visten stroomafwaarts van Antwerpen en verkochten daar ook hun vangsten. Hun laatste vangst namen ze het einde van de week mee naar Mariekerke om ze daar te verkopen
bovenvissers	visten stroomopwaarts op de Schelde en op de zijrivieren
kaloem	keileem (leem vermengd met keien)
dokkebladeren	daar werd tabak mee gemaakt
brezennen	breeuwen; hier werden de naden van een houten schip vaak dichtgesmeerd met leem of klei om lekkage tegen te gaan



Sommige woorden zijn niet terug te vinden in een woordenboek en zelfs niet in *Woordenschat van de Scheldevissers, uitgegeven in 1960*. Maar een en ander wordt wél duidelijk in de context van het verhaal.

Dat begint aan de voet van de wat hoger gelegen kerk van Mariekerke aan de rivier. Over hoe er *Bovenvissers* en *Benedenvissers* waren.

In een terugblik staat beschreven hoe mooi de vangsten waren voor "het vuile water kwam", ten gevolge van de industriële vervuiling, al einde jaren 1800.

## En over hoe goed het vroeger wel was

Toen was er zoveel vis dat het water gewoon kolkte, vis die bij wijze van spreken vanzelf in de netten sprong. De bootjes waarmee men ging vissen, zo'n 6 meter lang, hadden vaak een bun en meestal geen zeil maar werden geroeid.

De *Benedenvissers*, die waren meestal met twee of drie; ze bleven meerdere dagen weg en namen voor die periode ook hun proviand mee. Ze sliepen dan in het nauwe vooronder, in

de winter liefst tegen elkaar voor de warmte.

Over hoe die *Benedenvissers* van de getijden profiteerden ("op stroom voeren"); ze hadden immers enkel hun roeiremen. Maar soms hadden ze geluk en konden ze een sleepje krijgen van een gemotoriseerd vaartuig (wat niet altijd goed afliep).

En over hoe dat alles begon te veranderen toen "het vuile water" kwam. Door vervuild afvalwater, afkomstig van de opkomende industrieën begon de Schelde "dood" te gaan. Wat er in leefde: van micro organismen, ook plantaardig, tot grotere vissen. Zelfs paling overleefde niet meer en moest vanuit Nederland worden aangevoerd. Getracht werd om die in poelen te bewaren voor de verkoop, maar ook daar overleefden ze niet.

Over vissers die dan toch maar om den brode bij die vervuilende fabrieken gingen werken.

Over de visstand die in de beide wereldoorlogen toch nog twee keer verbeterde, toen de fabrieken hun deuren noodgedwongen moesten sluiten.

Over hoe men strenge winters overleefde, over overstromin-



Vanop "de Sluis" zicht op Mariekerke links en St.-Amands in de verte; in het midden het Eiland. (1969 B De Pooter)

gen, de cafeetjes en winkeltjes, de veerman, de veldwachter, de dorpsgek. Over een slechte- en een goede pastoor en over hoe men twee wereldoorlogen overleefde. Over minder en minder vissers toen er niets meer te vangen was.

### Gebaseerd op ware feiten?

Hoewel in het verhaal fictieve namen genoemd worden heeft De Wachter zich wel gebaseerd op zaken die echt gebeurd zijn en die in zijn roman verwerkt zijn.

Zo gingen vissers uit Kieldrecht (vrouwen, kinderen en enkele mannen) te voet garnalen vissen in het Verdrongen Land van Saeftinghe. Het was een prachtig zonnige dag maar aan het einde van de middag kwam er plots een dichte mist opzetten: de vissers verdwaalden en verdrongen in de opkomende vloed.. Eén van hen overleefde het: hij werd opgepikt door een visser uit Mariekerke die daar toevallig met zijn boot was.

Daarom is ook het volgende niet onmogelijk. Het gaat om ene *Bibike d'n Hollander* (waarschijnlijk een verzonnen bijnaam) en zijn hengst die in Mariekerke blijkbaar een vaste ligplaats had. En die verkocht mosselen. Raar: mosselen werden in die tijd door Zeeuwse vissers wekelijks naar België gevaren en daar op verschillende vaste plaatsen verkocht; ieder had zo zijn eigen verkooppunten. Wanneer het schip daar aankwam ging de *belleman* rond met de kreet "de hengst is er" en dan werd de jeugd er door hun moeders met een emmertje op uit gestuurd om een maaltje te halen.

Echter: *Bibike d'n Hollander* scheen een vaste ligplaats te hebben in Mariekerke.

Zou zijn schip een soort depot zijn geweest? De prijs van zijn

mosselen varieerde: was er voldoende aanvoer van vis dan zakten de mosselen in prijs. Was er weinig vis dan werden de mosselen duurder.

### De geschriften van Frans Vergauwen

Frans Vergauwen (1897 – 1995) was luitenant bij de zeevaartpolitie van de Schelde en kwam zo ook veel met de visserij in contact. Hij was bij de vissers een graag geziene gast. Wanneer er problemen waren probeerde hij oplossingen te vinden, liever dan te beboeten. Hij maakte ook graag een praatje met hen, noteerde zaken die hij meemaakte en die geschriften zijn gelukkig deels bewaard.

Zo heeft hij ook een en ander over Mariekerke geschreven. Mariekerke moet stroomopwaarts van Antwerpen de grootste "vissershaven" zijn geweest. In 1884 waren er meer dan vijftig (!) vissersboten waarvan er 8 hun bedrijf op het Nederlandse gedeelte van de Schelde uitoefenden. Hij beschrijft dat de vissersboten veel weg hadden van Brabantse jollen, model van de "achterboten" van de binnenschepen:

*Lengte 6m25, breedte 2m15, bruto 2,15 ton, netto 1 ton. Dit volgens de meetopgave van het Bestuur Zeewezen. Ze hadden een voorplecht die diende als slaapplecht, verder waren ze geheel open. Temidden van de boot was een bun om de vis levend te houden. Ze werden voortbewogen met de riemen of met een sprietzeil en fok. De bemanning bestond uit twee of drie personen naargelang de soort visserij die zij uitoefenden. Voor een sleepnet waren er drie nodig.*

Na een beschrijving van de verschillende vangstmethodes gaat het verder:

*Schemering. Zicht op Mariekerke vanaf "de Haak", de bocht in de Schelde vanaf het Koningsrek naar 'T Scheer. Een vrachtscheepje nog op zeil maar verderop een sleepboot; zwarte rookwolken werden toen ook op het doek aangebracht (Romain Steppe, 1859 – 1927)*



*"De bovenvissers varen om de twee dagen naar huis. De benedenvissers vertrekken maandags en keren vrijdags of zaterdags naar huis. Gedurende de week brengen zij hun vangsten meestal naar Antwerpen.*

*Het leven aan boord. Op deze boten, meest bemand met drie personen, wordt zeer hard gewerkt, bijzonder deze die met het sleepnet vissen. Steeds zijn deze mensen nat. Hebben zij gedaan met slepen, korven of haken lichten en zij hebben de gelegenheid wat te rusten zijn zij verplicht steeds in de open lucht te blijven. Bij regen en wind zitten zij achter een zeildoek te schuilen bij een vuur bestaande uit een oude emmer waarin kolen worden gestookt en waarop koffie wordt gekookt. Door de rook van dit open vuur zitten zij zo zwaar gerookt als moren en terwijl zij hun lichaam van voor kunnen verwarmen hebben zij koud aan de rug.*

*Om te slapen liggen zij in het kleine vooronder, nog slechter dan haringen in een kas (ton), want deze liggen nog uitgestrekt terwijl er twee van de drie mannen met ingetrokken knieën moeten liggen bij gebrek aan plaats.*

*Nooit gekookt eten bij gebrek aan vuur en tijd.*

*Ik veronderstel dat deze soort vissers het slechtste leven hadden van al de vissers die er bestaan. Niettegenstaande het harde leven schenen die vissers allen gezonde en sterke kerels te zijn.*

*Door de vervuiling van het Scheldewater was deze vissersvloot zodanig geslonken dat er nog slechts een vijftal dezer in 1939 in het bedrijf waren".*

Tijdens de tweede wereldoorlog werd het Scheldewater wat "schoner" omdat fabrieken moesten sluiten en nam ook de visstand weer toe. Volgens een jaarverslag uit 1942 dat Vergauwen maakte waren er toen vijf benedenvissers en negen bovenvissers. Er waren dus weer meer vissers uit Mariekerke

die hun oude beroep opnamen.

Vissers moesten hun scheepje laten registreren in het visserijregister. De vissers uit Mariekerke hadden een visserijnummer dat begon met de letter "M" met daarachter een cijfer. Eigenaardig genoeg hadden vissers uit Meerdonk, nu temidden van polders gelegen, ook een registratie die begon met een "M".

Vergauwen maakte in 1944 ook nog een lijst op van vissers die tussen Antwerpen en de Nederlandse grens visten. Daarop staan er 8 uit Mariekerke, 3 uit Antwerpen, 3 uit Doel, 2 uit Kallo en 1 uit respectievelijk Rupelmonde, Melsele en St.-Amands.

### **September 2010, de veerman uit Mariekerke**

We varen weer met enkele hengsten en andere klassieke schepen naar Baasrode. Voorbij Temse wordt die Schelde steeds mooier met als hoogtepunten aan bakboord die schilderachtige zichten op Mariekerke en St.-Amands met hun karakteristieke kerkjes. Het silhouet van die dorpjes, gezien vanaf het water of van de overkant is sinds 1900 nauwelijks veranderd. Alleen: de dijken zijn verhoogd; gevolg van het Sigmaplan. Maar dat kerkje van Mariekerke kan je nog steeds duidelijk zien want dat ligt op een hoogte.

Er liggen weer tientallen schepen aan de steiger en er is als vanouds veel belangstelling want er kunnen ook vaartochtjes gemaakt worden. Het clubhuis van de plaatselijke watersportclub draait op volle toeren met hapjes en drankjes.

Toevallig vang ik een gesprek op. Ronny, de veerman uit Mariekerke vertelt iemand dat zijn grootvader ooit een hengst had. Later ga ik daar op in en vraag hem daar wat meer over te vertellen.



Zicht op Mariekerke van op 't Land. Links voorbij de bocht het Koningsrek. Rechts de veerman.  
(B De Pooter 1952)

Ronny zijn grootvader, Joannes Van Hemelrijk (1896–1969), is geboren eind jaren 1800. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vluchtten zijn ouders naar Engeland, waar nog een broertje geboren werd. Hij was toen achttien jaar. Terug in België kocht Johannes een hengst. Daar is officieel nog een document van: het schip werd in Nederland aangekocht voor 1200 gulden. En hij deed het omgekeerde van wat de Zeeuwse vissers deden. Hij **importeerde** mosselen. Zijn schip was dus ook niet geregistreerd in het visserijregister, en had ook geen consent (een vergunning om op de Zeeuwse wateren te mogen vissen). Hij voer met zijn hengst naar Yerseke, kocht daar mosselen en voer met zijn schip terug naar Mariekerke. De mosselen werden verkocht of geleurd tot op de Dender, helemaal tot in Overboelare voorbij Geraardsbergen, tegen de taalgrens. Een soort winkelschip dus, en de vaste ligplaats moet aan de overkant van Mariekerke zijn geweest zoals op het schilderij. Zelf woonde hij in het dorp. De vissers uit Mariekerke hadden meestal een bijnaam. Johannes heette in de volksmond **Peter Wets**, dus niet **Bibike d'n Hollander** zoals in het verhaal van Richard Dewachter.

Hij importeerde dus mosselen. En het is zeer wel mogelijk dat hij die kocht in juten zakken, die met de bijboot naar Mariekerke en andere plaatsen werden overgezet. En dat kan dan weer verklaren waarom zijn schip gedekt was. Een dek beschermt ook tegen de zon, waardoor het ruim en de lading koel bleven.

Zijn zoon werd later veerman in Mariekerke, een beroep dat zijn zoon Ronny nu overgenomen heeft. Vandaag zijn die (voet- fiets) veren moderne schepen die aan alle eisen van de hedendaagse tijd voldoen. Maar vroeger werd er gewoon met houten boten **geroeid**, op vaste tijden, ongeacht de stroom. Het was boeiend deze geschiedenis, eigenlijk heel toevallig bij elkaar te krijgen.

Er was wel degelijk een hengst met thuishaven Mariekerke. Dit wordt bevestigd door het schilderij: ik kan me niet voorstellen dat een schilder als Haeghebaert een schilderij maakte zonder "model" (in dit geval die hengst).

Dan de roman van Richard Dewachter, die "Bibieke d'n Hollander" met zijn hengst vernoemt, een van de figuren in zijn verhaal. (Bibieke is een verzonnen naam evenals zijn andere figuren).

En dan is er natuurlijk de overlevering in de familie Van Hemelrijk en het feit van de aankoopakte van die hengst.

Zeeuwse vissers voerden mosselen **uit** naar België. Johannes (bijnaam Peter Wets) voerde ze **in** naar Mariekerke en verder, de Dender op. Dit lijkt ongebruikelijk, hoewel, als gevolg van de vervuiling verminderende visvangst op de Schelde, importeerden vissers uit Mariekerke en Baasrode ook paling uit Nederland.